

فصل نهم

هنر پیشاکلمبی قاره آمریکا، از آغاز تا سده ۱۶ میلادی

هدف‌های رفتاری: پس از پایان این فصل از دانش‌آموز انتظار می‌رود که

تواند:

- ۱- اصطلاح پیش از کلمب را توضیح دهد.
- ۲- خصوصیات هنر مایاها را شرح دهد.
- ۳- معماری اینکاها را شرح دهد.

با توجه به تاریخ و کثرت قابل ملاحظه اقوام پیشاکلمبی قاره آمریکا و اهمیت آثار و هنرهای آن‌ها با اشاره به پیشینه تاریخی این قاره که به ۱۲۰۰۰ سال پیش از میلاد تا سده ۱۶ میلادی می‌رسد، فصلی جداگانه به آن اختصاص داده شده است.

اصطلاح «پیش از کریستف کلمب» در معنای وسیع خود به تمام ملت‌های بومی قاره آمریکا، اما در عمل به فرهنگ‌های جنوب آمریکای شمالی (مکزیک)، آمریکای مرکزی (گوآتمالا و هندوراس تا پاناما)، و آمریکای جنوبی (سرزمین‌های پرو، کلمبیا، اکوادور، شیلی و ...)، پیش از ورود اروپائیان اطلاق می‌شود. احتمالاً جوامع بومی آمریکا در دوره پیش از تاریخ از شرق آسیا به این قاره آمده‌اند. در بسیاری از نقاط آمریکا، فرهنگ‌های «پیش از تاریخ» شناسایی شده‌اند که قدمت آن‌ها به حدود ۱۲۰۰۰ سال پیش از میلاد می‌رسد. مردمان این مناطق در حدود ۲۰۰۰ پیش از میلاد وارد دوره نوسنگی شده و نخستین دست ساخته‌های هنری آن‌ها تولید شده و برخی از این جوامع در حدود ۱۲۰۰ پیش از میلاد به مرحله تمدن شهری رسیدند. هنر و تمدن این اقوام طی سال‌های ۱۵۱۹ تا ۱۵۵۳ میلادی در تهاجمات استعمارگران اسپانیایی از بین رفت و با ورود اروپایی‌ها به آمریکا و تصرف این سرزمین، جوامع سرخ پوست و اسکیمو به حاشیه رانده شدند.

اینک به اجمال چند تمدن مهم پیشاکلمبی آمریکا که از حدود ۱۲۰۰ پیش از میلاد تا سده ۱۶ میلادی در این قاره به شکوفایی رسیده و از آن‌ها بناهای شهری، معابد هرمی شکل، پیکره‌ها و حجاری‌های وابسته به معابد باقی‌مانده است، معرفی می‌شوند:

۱- اولمک^۱

تصویر ۱- چهره انسان، اولمک

اولمک‌ها در جنوب شرق مکزیک زندگی می‌کردند و نخستین اقوامی بودند که در حدود ۱۲۰۰ پیش از میلاد وارد تمدن شهری شدند و در ۴۰۰ میلادی به پایان کار خود رسیدند. آن‌ها آثاری با مشخصات پیشاکلمبی آفریدند. به همین علت، ایشان را حاملان «فرهنگ مادر» آن منطقه نامیده‌اند. اولمک‌ها در ساخت بناهای مذهبی و پیکره‌های بزرگ یادمانی به‌ویژه سردیس‌ها توانا بودند (تصویر ۱). از آثار مکشوف در زیستگاه‌های مختلف آن‌ها چنین استنباط می‌شود که اولمک‌ها در دانش نجوم بسیار پیشرفته و تقویم‌های دقیقی داشته‌اند.

۲- مایا^۲

مایاها در شرق نواحی شرق آمریکای مرکزی می‌زیستند و در حدود ۱۰۰ پیش از میلاد وارد مرحله شهرنشینی شدند و در فاصله ۳۰۰ تا ۹۰۰ میلادی به اوج خود رسیدند. آن‌ها در ساخت بناهای شگفت‌انگیز و یادمان‌های سنگی، سفالگری، فلزکاری و نساجی توانا بودند. آنان در همه جا بر دیواره بناها نقش برجسته‌های نمادین می‌ساختند. خصوصیات بارز این نقش برجسته‌ها انبوهی و فشردگی

۱- Olmec

۲- Maya

تصویر ۲- سرخدای مرگ، بخشی از سنگ محراب، کویان، هندوراس، حدود سال‌های ۵۰۰ تا ۶۰۰ میلادی، ۳۷ در ۱۰۴ سانتی‌متر، موزه مردم‌شناسی، لندن

صورت‌های شبه انسان و حیوان و شکل مکعب گونه آن‌ها است. معمولاً پیکره‌ها با لباس مذهبی یا آئینی در میان علائم یا حروف رمزی نمایش داده می‌شوند (تصویر ۲). در حدود ۹۰۰ میلادی بسیاری از شهرهای مایا متروک شد و آن‌ها به همراه قوم تولتک پایتخت خود را به یوکاتان^۱ (شرق مکزیک) انتقال دادند و در این محل سنت‌های هنری آن‌ها درهم آمیخت و در حدود سده ۱۱ میلادی، معبد بزرگ هرمی شکلی را در چیچن ایتسا برپا کردند که امروزه جزء یکی از عجایب هفتگانه جهان است (تصویر ۳).

تصویر ۳- معبد چیچن ایتسا، یوکاتان، سده ۱۱ میلادی

۳- تئوتی و آکان^۲

همزمان با تمدن مایا، در شمال شهر مکزیکو، تمدن دیگری به نام تئوتی و آکان شکل گرفت. هنر این قوم در سایه رهبری روحانیان، محتوایی شدیداً مذهبی داشت. سازندگان معابد مردمی کشاورز بودند که سبک هنری مشخصی در نخستین سده‌های عصر مسیحیت آفریدند. اینان خدایانی که مظاهر طبیعت بودند، را می‌پرستیدند و پیکره‌های ریزنقش بیشماری با چهره انسانی از آن‌ها می‌ساختند (تصویر ۴).

تصویر ۴- ظرف سفالی به شکل مرد تک چشم، پرو، حدود سال‌های ۲۵۰ تا ۵۵۰ میلادی، ارتفاع ۲۹ سانتی‌متر، موزه هنر نیپاگو

۱- Yucatan

۲- Tetihuacan

۴- تولتک^۱

در پایان سده هشتم میلادی توتوتی و آکان به نابودی کشیده شد و در اوایل سده دهم میلادی جای خود را در دره مکزیک به موج‌های مهاجم قبایل تولتک داد. هنر تولتک هندسی و خشک است. جنگ داخلی و تهاجمات دیگر قبایل، باعث فروپاشی دولت تولتک شد (تصویر ۵).

تصویر ۵- تندیس ایستاده، تولتک، مکزیکوسیتی

۵- آزتک^۲

آزتک‌ها، آخرین قومی بودند که پیش از تسلط اسپانیا، مکزیک را مقر فرمانروایی خویش قرار دادند. طبیعت سخت (طوفان‌ها و زلزله‌ها) آزتک‌ها را به قومی سرسخت و جنگجو تبدیل کرده بود. این سرسختی طبیعت در سیمای خدایان آن‌ها که طالب قربانی‌های خونین بودند انعکاس یافت. از این‌رو انجام قربانی (کشتارهای دسته جمعی انسان) در مکان‌های مذهبی، از ویژگی‌های قوم آزتک است. روحیه خشن آن‌ها در تندیس‌های عظیم و رعب آور انعکاس یافته است (تصویر ۶).

۶- اینکا^۳

اینکاها از اقوام آمریکای جنوبی بودند که در سده‌های ۱۵ و ۱۶ میلادی حکومت قدرتمندی در پرو و اکوادور به وجود آوردند که توسط اسپانیایی‌ها به نابودی کشیده شد. آن‌ها به لحاظ مهارت در مهندسی ساختمان و شیوه معماری خشک (بدون ملات) شهرت دارند. معماری شکوهمند اینکا در مراکز عمده‌ای چون کوزکو^۴ و ماچوپیکچو^۵ مشهور است. معابد هرمی شکل و مرتفع آن‌ها از پاره‌ای جهات به اهرام مصر و زیگورات‌های بین‌النهرین شباهت دارند. در سده‌های ۱۹ و ۲۰ میلادی، آشنایی هنرمندان معاصر با هنر و تمدن گذشته اینکاها سبب گردید که هنر این قوم مورد تقدیس و ستایش قرار گیرد.

تصویر ۶- تندیس سنگی تالوک، خدای باران آزتک، سده‌های ۱۴-۱۵ میلادی، ارتفاع ۴۰ سانتی‌متر، موزه مردم‌شناسی، برلین

۱- Toltec

۲- Aztec

۳- Inka

۴- Cusco

۵- Machu picchu

- ۱- منظور از اصطلاح پیش از کلمب چیست؟
- ۲- واژه فرهنگ مادر به کدام یک از تمدن‌های سرخ پوستی اطلاق می‌شود؟
- ۳- خصوصیات هنر قوم مایا چیست؟
- ۴- ویژگی‌های هنر قوم تولتک را بیان کنید.
- ۵- تندیس سازی قوم آزتک دارای چه خصوصیتی است؟
- ۶- معماری اینکاها به چه دلیل شهرت دارد؟ توضیح دهید.

هنر اسلامی

هدف‌های رفتاری : پس از پایان این فصل از دانش‌آموز انتظار می‌رود که

بتواند :

- ۱- شکل‌گیری هنر اسلامی را توضیح دهد.
- ۲- ویژگی‌های هنر اسلامی را شرح دهد.
- ۳- انواع هنرهای اسلامی را نام ببرد.
- ۴- سلسله‌های مهم دوران اسلامی را نام ببرد.
- ۵- بناهای دوران اسلامی را نام ببرد.
- ۶- ویژگی‌های مسجدهای نبوی را توضیح دهد.
- ۷- خوشنویسی را شرح دهد.
- ۸- علل مصورسازی کتب را بیان کند.

- ۹- مکاتب نگارگری را نام ببرد.
- ۱۰- عناصر نقاشی چین را در نگارگری ایران شرح دهد.
- ۱۱- خصوصیات مکتب هرات و تبریز عهد صفوی را شرح دهد.
- ۱۲- علل شکوفایی سفالگری دوره اسلامی را توضیح دهد.
- ۱۳- تزیینات فلزکاری را شرح دهد.
- ۱۴- مراکز هنر قالی بافی جهان اسلام را نام ببرد.

۱- شکل‌گیری هنر اسلامی

با هجرت رسول اکرم (ص) در سال اول هجری برابر با سال ۶۲۲ میلادی به شهر مدینه و تأسیس حکومت اسلامی در آن شهر، اساس هنر و تمدن اسلامی شکل گرفت. آنچه بیش از همه در شکل‌گیری هنر اسلامی نقش داشت، قرآن بود. انتشار قرآن به زبان عربی و رواج آن در تمام سرزمین‌هایی که دیانت اسلام را پذیرفتند، سبب پیوند و اتحاد بین ملل مختلف ساکن در این سرزمین‌ها شد و قرآن عامل خلق آثار هنری گردید (تصویر ۱).

تصویر ۱- یک صفحه قرآن به خط کوفی تحریری، ایران، سده سوم هجری، موزه ملی ایران

دیانت اسلام در مقایسه با سایر ادیان جهان (مانند مسیحیت و بودایی) تأثیری بسیار قاطع بر کلیه فعالیت‌های ملت‌هایی که اسلام را پذیرفته بودند، داشت. اسلام از میان اعرابی بدوی برخاسته بود که شیوه زندگی ساده‌ای داشتند و هنرهای دیداری آن‌ها در مقایسه با دیگر ملل هم عصر آن‌ها ابتدایی بود. اعراب پس از پذیرش اسلام با سرعت غیر قابل باوری در فاصله سال‌های ۱۷ تا ۲۳ هجری بر تمامی خاورمیانه (ایران، عراق، سوریه، آسیای مرکزی) و شمال آفریقا مسلط شده، در سال ۸۸ هجری نیز از طریق تنگه جبل الطارق وارد اسپانیا و بر نیمی از این سرزمین حاکم شدند. در آناتولی با مقاومت امپراتوری بیزانس (روم شرقی) روبرو شدند، اما سرانجام ترکان عثمانی با فتح قسطنطنیه به حکومت بیزانس نیز خاتمه دادند.

اعراب مسلمان در اندک زمانی بر ملت‌های با فرهنگی چون ایران ساسانی و بخش بزرگی از سرزمین‌های تابعه بیزانس (سوریه، فلسطین و مصر) مسلط شدند و بعد از گذشت کمتر از یک قرن هنر و تمدنی را سبب شدند که جهان هرگز مشابه آن‌ها را به خود ندیده بود. ملت‌های تازه مسلمان در کمتر از دو سده تجارب هنری خود را با اهداف جامعه جدید هماهنگ کردند. دوسده نخست هجری دوره آمیختگی و تلفیق شیوه‌های هنری ایران، مصر و میانرودان و سازگار کردن آن با نیازهای جامعه اسلامی بود. از سده سوم هجری به بعد هنر اسلامی در تمامی زمینه‌ها با زبان واحدی درخشش خود را آغاز کرد.

۲- ویژگی‌های هنر اسلامی

تصویر ۲- خانه خدا (کعبه)، قبله‌گاه مسلمین جهان، مکه معظمه

هنر اسلامی پدیده‌ای است که از بطن اسلام متولد شده و تنها با درک دیانت اسلام قابل شناخت است. هنر اسلامی هنری مذهبی و در خدمت نیازهای جامعه و چشم‌گیرترین جلوه آن هماهنگی اجزای سازنده آن در جزء و کل است. هنر اسلامی با تمام قلمرو وسیع خود پیوسته با روح اسلام سازگاری داشته و بیش از همه در معماری مکان‌های مقدس جلوه‌گر شده است (تصاویر ۲-۴).

در نظام فکری مسلمانان، همه دست ساخته‌ها و مشاغل، شکلی از هنر هستند و به‌ساخته‌ای خاص و یا به‌کار مشخصی هنر گفته نمی‌شود. در نگاه اسلام زیبایی تجلی حقیقت کلی و جهانی است و هر دست ساخته‌ای به‌میزانی که صفتی از صفات الهی را آشکار سازد، از کمال و زیبایی برخوردار می‌شود. از دیگر ویژگی‌های هنر اسلامی مردم‌واری، خودبسندگی، پرهیز از بیهودگی، تقارن، استفاده گسترده از نقوش هندسی و گیاهی در تزیینات، پرهیز از طبیعت‌پردازی و واقع‌گرایی است.

تصویر ۴- مسجد امام، دوره صفوی، اصفهان

تصویر ۳- قبة الصخره، سال ۷۱ هجری، تزیینات سده ۱۱ هجری، بیت المقدس (قدس)

۳- زمینه‌های هنرهای اسلامی

هنر اسلامی تنها به معماری و نقاشی محدود نمی‌شود بلکه تمامی فعالیت‌های انسان از ساده‌ترین کارها تا پیچیده‌ترین آن‌ها و یا به عبارتی تمام جنبه‌های عملی زندگی انسان را چون معماری و تزیینات، آن، خوشنویسی، کتاب‌آرایی، نگارگری، سفالگری، فلزکاری، پارچه‌بافی، شیشه‌گری، قالی‌بافی، درودگری (نجاری) و ... را در بر می‌گیرد.

۴- نقش آفرینان هنر اسلامی

در میان سرزمین‌های اسلامی، برخی ملت‌ها به دلیل داشتن سنت‌های هنری کهن، موقعیت و امکانات مالی و فتاوری بهتر، سهم بیشتری در تعالی و شکوه هنر اسلامی به عهده داشته و سبک‌های مهمی را در هنر اسلامی به وجود آورده‌اند.

ایرانی‌ها از سده سوم هجری به بعد نقش اول را در شکوفایی هنر اسلامی به عهده گرفتند و آثار ارزشمندی را در دوره‌های سامانی - آل بویه، سلجوقی، ایلخانی، تیموری، صفوی، زند، افشار و قاجار به وجود آوردند که در میان آن‌ها سهم هنرمندان دوره‌های سلجوقی، ایلخانی، تیموری و صفوی در هنر ایران و جهان اسلام غیرقابل انکار است. انواع هنرهای ایرانی چون معماری، سفالگری، خوشنویسی، نگارگری و ... در آناتولی (ترکیه امروزی)، سوریه، عراق، مصر، هند و آسیای مرکزی مورد اقتباس قرار گرفت.

از سده سوم هجری ابتدا خلفای فاطمی و سپس ایوبیان و مملوکان تا سده هشتم هجری حکومت مصر و نواحی پیرامون را در دست داشتند و میراث پر ارجی از انواع هنرها (معماری، خوشنویسی، پارچه بافی، شیشه‌گری و سفالگری) را از خود به یادگار گذاشتند.

عثمانی‌ها در سده نهم هجری به حکومت بیزانس در آسیای صغیر خاتمه داده و گذشته از آسیای صغیر بر سوریه، فلسطین، عربستان، مصر و بخش‌هایی از میانرودان نیز تسلط پیدا کردند و سبک برجسته هنر عثمانی را پدید آوردند.

در سال ۸۰ هجری مسلمانان شمال آفریقا به رهبری فردی از خاندان اموی وارد اسپانیا شدند و تا سده هشتم هجری بر بخش بزرگی از این سرزمین حکومت کردند و بر افتخارات هنر اسلامی افزودند و علم و هنر اسلامی را در اروپای قرون وسطی رواج دادند. مسجد جامع قرطبه و کاخ الحمرا یادگار باشکوه آن‌ها است (تصویر ۵).
در اوایل سده نهم هجری بابر از نوادگان تیمور که در دوره تیموری در ایران

تصویر ۵- حیاط شیران، کاخ الحمرا، گرانادا، اسپانیا، ۱۳۷۷ میلادی

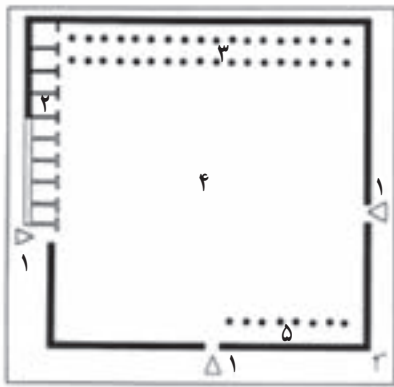

تصویر ۶- تاج محل، آرامگاه ممتاز محل همسر شاه جهان، آگرا، هند، اواسط سده ۱۱ هجری

بزرگ شده و با فرهنگ و هنر ایران آشنا بود، بر بخش‌هایی از هند مسلط شد و سلسله مغولی هند را پایه‌گذاری کرد. حکام این سلسله به دلیل آشنایی با هنر ایران و ارتباط با دولت صفوی، عامل انتقال تجارب هنری ایران به هند شدند و برگ زرین دیگری را در هنرهای اسلامی آفریدند، بنای مقبره تاج‌محل که به‌نگین معماری اسلامی شهرت دارد، یادگار درخشان این سلسله است (تصویر ۶).

۵- معماری اسلامی

بناهای اسلامی بر اساس نیازهای جامعه و عملکردشان به انواع مختلف مذهبی و غیرمذهبی تقسیم می‌شوند. بناهای مذهبی شامل مساجد، مقابر و مدارس و بناهای غیرمذهبی شامل کاخ‌ها، خانه‌ها، باغ‌ها، کاروانسرا، بازارها، پل‌ها و حمام‌ها هستند و در بعضی از سرزمین‌ها از جمله ایران به علت شرایط اقلیمی، آب‌انبارها و یخچال‌ها و بادگیرها هم به این فهرست اضافه می‌شوند. بناهای اسلامی در سرزمین‌های مختلف با توجه به شرایط آب و هوایی - گرمسیر یا سردسیر- دارای تفاوت‌های ساختاری و ظاهری هستند اما از نظر کارکرد، مشابه‌اند. معماری مساجد در شهرهای اسلامی نقش اول را دارند و نماد این شهرها تلقی می‌شوند. الگوی اولیه مساجد اسلامی، مسجدالنبی در شهر مدینه است که توسط رسول اکرم (ص) بنا شد. این مسجد دارای طرحی مستطیل شکل شامل حیاط بزرگ و یک سقف سرپوشیده (شبستان) در جهت قبله و تعدادی اتاق در پیرامون حیاط بود. این طرح که به مساجد شبستانی (یا مساجد عربی) شهرت دارد، در تمام سرزمین‌های اسلامی مورد اقتباس قرار گرفت (تصویر ۷). در سده‌های اول تا چهارم هجری در اغلب شهرهای جهان اسلام مساجد اغلب به طرح شبستانی ساخته می‌شدند ولی از سده پنجم هجری به بعد به تدریج اشکال متنوع تری از مساجد در سرزمین‌های اسلامی ساخته شدند که ساختار آن‌ها بیشتر تابع شرایط اقلیمی و سنت‌های محلی بودند (تصاویر ۸ و ۹).

تصویر ۷- نقشه مسجد حضرت رسول در مدینه، ۶۲۲ هجری
 ۱- ورودی‌ها، ۲- اتاق‌های بخش مسکونی، ۳- فضای سرپوشیده رو به قبله، ۴- حیاط یا میانسر، ۵- صفا جهت اقامت باران و مستمندان

تصویر ۸- سمت راست منار مسجد سامرا، سال ۲۳۸-۲۳۴ هجری، عراق. میانی، مناره در مساجد عثمانی. سمت چپ، مناره مسجد زیتونیه، ۷۳۲ هجری، در تونس

تصویر ۹- مدرسه سلطان بایزید دوم، سده ۹ هجری، آدرنه، ترکیه

در ایران به دلیل سنت‌های معماری ایران پیش از اسلام و شرایط اقلیمی، شبستان‌ها گنبددار شدند و علاوه بر رواق‌ها در پیرامون حیاط، چهار ایوان بزرگ نیز در چهار سمت حیاط ایجاد شد. اینگونه مساجد به مساجد چهار ایوانی شهرت دارند. زیبایی مساجد اغلب در تزئینات آن جلوه گر شده است. خوشنویسی، کاشیکاری، آجرکاری و گچبری با نقش مایه‌های گیاهی و هندسی از مهمترین آرایه‌های مساجد هستند. دومین گروه از بناهای اسلامی مقابر هستند که برای بزرگان دین، علم و سیاست ساخته شده‌اند که اغلب گنبددار و از نظر تزئینات بسیار غنی هستند. طرح مدارس همانند مساجد هستند، اما اغلب آن‌ها فاقد گنبد و شبستان هستند. سایر بناها تابع شرایط اقلیمی، سنت‌های قومی و محلی هستند.

۶- خوشنویسی

خوشنویسی ممتازترین و شریف‌ترین هنر اسلامی است. قرآن کریم نقش اول را در تعالی آن به عهده داشت، زیرا قرآن باید با خطی نوشته می‌شد که شایسته آن باشد (تصاویر ۱۰ و ۱۱)، کاتبان وحی با سعی و تلاش خط عربی را به هنر درجه اول تبدیل کردند. یکی از ویژگی هنرهای اسلامی استفاده از خط در همه دست ساخته‌ها است. هنرمندان عبارات مذهبی و غیر مذهبی را با زیبایی هرچه تمامتر روی آثار مختلف می‌نوشتند. یکی از جذابیت‌های خوشنویسی مسلمانان تنوع خطوط آن‌ها است. خط‌های کوفی، نسخ، ثلث و نستعلیق بیشترین رواج را داشت و خوشنویسان ایرانی در طراحی و تنوع خطوط سهم بیشتری داشتند (تصاویر ۱۰ تا ۱۴).

تصویر ۱۰- کلمه الله، خط کوفی، مصر، سده ۱۳ هجری

تصویر ۱۲- یک صفحه قرآن به خط ثلث، خط احمد بن سهروردی، اوایل سده هشتم هجری (دوره ایلخانی)، موزه ملی ایران

تصویر ۱۱- یک صفحه قرآن به خط کوفی مغربی (مراکشی)، روی پوست، سوره بقره، آیه ۷۴، خط علی بن وزاق در ۴۱۰ هجری، موزه قیروان، تونس

تصویر ۱۴- سوره فاتحه، خط دیوانی، عثمانی، موزه توپ کاپی

تصویر ۱۳- یک قطعه خط نستعلیق، خط مالک دیلمی، دوره صفوی

۷- کتاب آرابی

تأکید قرآن بر خواندن و نوشتن سبب توجه مردم به کتاب و کتاب آرابی شد. در نزد مسلمانان، کتاب تنها وسیله انتقال اندیشه نبود، بلکه نشر کتاب سبب شکل‌گیری هنر جلد‌سازی، کاغذسازی، تذهیب، خوشنویسی، نگارگری و آرایش صفحات شد (تصویر ۱۵). بسیاری از کتاب‌ها دارای سرلوح، جدول، نقش‌های رنگین و زرین، و تزینات گوناگون بودند. جلدسازان نیز برای کتاب‌ها جلد‌های نفیسی چون ضربی (تصویر ۱۶)، سوخت و روغنی (لاکی) می‌ساختند. در دوره تیموری هنر کتاب‌سازی و کتاب آرابی به اوج خود رسید و نفیس‌ترین کتاب‌ها نوشته و آراسته شد. در سده نهم هجری (پانزدهم میلادی) جلد‌های ایرانی به اروپا رسید و جلد‌سازی اروپا را تحت تأثیر قرار داد و جلد‌هایی با نقش‌های ایرانی ساخته شد.

تصویر ۱۶- جلد ضربی. ایران، جلد کتاب مهر و مشتری، ساخته شده در سال ۸۸۷ هجری. موزه توپ‌کاپی، استانبول

تصویر ۱۵- صفحه آرابی کتاب، یزد، ۸۳۵ هجری

۸- نگارگری (نقاشی)

در اواخر سده دوم هجری نهضت ترجمه با مرکزیت بغداد شکل گرفت و کتاب‌های زیادی از بهلولی ساسانی، یونانی، مصری و هندی به عربی ترجمه شد. در میان آن‌ها کتاب‌های مصور علمی چون گیاه‌شناسی، جانورشناسی، ستاره‌شناسی که مصور بودند نیز وجود داشت. این کتاب‌های مصور عامل توجه مسلمانان به تصویرسازی کتاب شد متأسفانه تا سده ششم هجری غیر از قرآن به ندرت کتابی باقی مانده است. اما کتاب‌های باقی مانده از اوایل سده هفتم هجری به بعد نشانگر توجه به مصورسازی

کتاب‌های علمی در پایتخت‌های جهان اسلام (قاهره، بغداد، دمشق، تبریز، شیراز، هرات و ...) است. از آثار با ارزش این دوره کتاب‌های منافع الحيوان، عجایب المخلوقات و ماتریا مدیکا (مواد طبی) است (تصاویر ۱۷ و ۱۸).

تصویر ۱۸- صورت فلکی قنطورس، کتاب عجایب المخلوقات قزوینی، مکتب بغداد، سده هشتم هجری

تصویر ۱۷- نقاشی عرب، مقامات حریری، احتمالاً مصر، ۱۹۲ در ۱۷۵ میلی‌متر، ۷۳۴ هجری

تصویر ۱۹- منظومه ورقه و گلشاه، مکتب سلجوقی، اوایل سده هفتم هجری، موزه توپ‌کاپی، استانبول

از اواخر دوره سلجوقی به بعد، تصویر سازی کتاب (نگارگری) در ایران مورد اقبال بیشتری قرار گرفت. ادبیات ایران به دلیل جذابیت‌های داستانی، نقش مهمی در رواج نگارگری داشت و کم‌کم مصور سازی کتاب‌های ادبی مورد توجه قرار گرفت. کتاب‌های شاهنامه فردوسی، پنج گنج نظامی، بوستان و گلستان سعدی، کلیله و دمنه و بعضی از کتاب‌های تاریخی، علمی و مذهبی به زمینه هنر نمایی نگارگران تبدیل شد و در پی این علاقمندی مکاتب نگارگری سلجوقی، ایلخانی (مکتب اول تبریز و شیراز)، تیموری (هرات، شیراز)، صفوی (مکتب دوم تبریز، قزوین، اصفهان) و زند و قاجار به وجود آمد. نگاره‌های عهد سلجوقی کوچک اندازه و تزئینی بودند و در وسط صفحه‌ها نقش می‌شدند (تصویر ۱۹).

با شکل‌گیری حکومت ایلخانان مغول، نگارگران ایرانی با نقاشی چینی آشنا شدند و با تأثیرپذیری از آن، هنر نگارگری ایران متحول شد. منظره سازی، صورت‌سازی و استفاده از برخی عناصر چینی مانند کوه‌های اسفنجی، ابرهای پیچکی و ... در نگارگری ایرانی به کار رفت و نگارگری

از شکل تزئینی دوره سلجوقی بیرون آمد و دارای ساختار معنایی مستقلی شد. هنر دوستی و علاقه حاکمان تیموری به کتاب، مانند شاهرخ و دیگر افراد این خانواده، هنر نگارگری کتاب را در شهرهای هرات و شیراز به بالاترین شکوه خود رساند. حاکمان تیموری از هنرمندان حمایت می کردند و در سایه حمایت آن ها هنرمندان بزرگی چون کمال الدین بهزاد استعداد های خود را بروز دادند و آثار بی نظیری را خلق کردند. بهزاد برای نخستین بار در نگارگری ایران، مضامین اجتماعی و زندگی روزمره مردم را نقاشی کرد.

از ویژگی های نگارگری مکتب هرات، دقت در نمایش جزئیات، تقارن عناصر، هماهنگی خط و نقاشی، استخوان بندی محکم، استفاده علمی از رنگ، نظیر رنگ آبی برای آسمان و قرمز و نارنجی برای زمینه، استفاده از عناصر معماری، تنوع در طراحی و شکل پیکرها، طبیعت گرایی در طراحی حیوانات و درختان و توجه به زندگی روزمره مردم است. از آثار مهم این مکتب، نگاره های کلیله و دمنه و بوستان سعدی است (تصاویر ۲۰ و ۲۱).

تصویر ۲۱- فرار یوسف از نزد زلیخا، مکتب هرات، بوستان سعدی، اثر بهزاد، سده ۹ هجری

تصویر ۲۰- کلیله و دمنه، مکتب هرات، سده نهم هجری، موزه توپکاپی، استانبول

شاه اسماعیل صفوی تبریز را به پایتختی ایران، انتخاب و نقاشان مکتب هرات از جمله بهزاد را به تبریز دعوت کرد. با این اقدام سبک جدیدی در نگارگری ایران شکل گرفت و هنر نگارگری ایران در زمان حکومت شاه طهماسب به بالاترین درجه ترقی خود رسید. مکتب تبریز ادامه و تداوم سبک هرات است اما در آن نوآوری و همخوانی با فرهنگ و سنت های ایرانی بیشتر دیده می شود و تأکید بر مصور سازی شاهکارهای ادب فارسی دارد. نقاشی های این مکتب دارای ترکیب بندی آزادتر نسبت

تصویر ۲۲- بازی گوی و چوگان، مکتب تبریز، کتاب گوی و چوگان، منسوب به مظفر علی، اوایل سده دهم هجری

به مکتب هرات است. پیکرهای انسانی با قامت‌های رعنا، زیبا و پوشاک فاخر ظاهر می‌شوند و حتی در جزئیات نقوش پارچه‌ها دقت می‌شود. تنوع رنگ‌ها و ریزه‌کاری آن‌ها قابل توجه هستند. از دیگر ویژگی‌های نقاشی‌های این مکتب تغییری است که در شکل عمامه‌های افراد دیده می‌شود. عمامه‌ها به دور کلاه‌ی پیچیده شده و از بالای آن میله قرمز رنگی بیرون آمده است (تصویر ۲۲).

شاه عباس در سال ۱۰۰۰ هجری قمری اصفهان را به پایتختی انتخاب کرد اما تغییر پایتخت، مصادف با تغییرات دیگری در حیات سیاسی و اقتصادی کشور بود. در این زمان روابط ایران با دولت‌های اروپایی گسترش یافت و به تدریج هنرمندان ایرانی با نقاشی اروپایی آشنا شدند. این آشنایی با تغییر سلیقه مردم و شیوه نگارگری سنتی ایران همراه شد. رضا عباسی و شاگردان وی پیشگام سبکی شدند که امروزه به مکتب اصفهان شهرت دارد. هنرمندان این مکتب به جای تصویرسازی کتاب، مضامین اجتماعی و زندگی روزمره مردم را مورد توجه قرار دادند و تک چهره سازی رواج یافت که تک چهره‌های رضا عباسی مشهور است (تصاویر ۲۳ و ۲۴).

در اواخر دوره صفوی، محمد زمان با الهام از آثار اروپایی نقاشی سه بعدی را تجربه کرد و آثاری را به شیوه اروپایی آفرید. در دوره زندیه، در شیراز نقاشی گل و مرغ رونق یافت و کم کم نقاشی

تصویر ۲۴- مکتب اصفهان، یک قطعه نقاشی، جوان نشسته، اثر آقا رضا

تصویر ۲۳- مکتب اصفهان، صفحه پایان مخزن الاسرار، اثر رضا عباسی و میرعماد در ۱۰۲۲ هجری

رنگ و روغن مورد توجه قرار گرفت. دوره قاجار نقطه عطفی در تاریخ نقاشی ایران است و نقاشی اروپایی مورد اقبال بیشتری قرار گرفت نقاشی به سمت شیوه طبیعت گرایی و واقع گرایی حرکت کرد. در دوره عثمانی و مغولان هند مصور سازی کتاب به تقلید کتاب های مصور ایرانی مورد توجه قرار گرفت و آثار با ارزشی در زمینه های مختلف مصور شد. هنرمندان دوره صفوی در شکل گیری مکتب نگارگری عثمانی و مغولی هند، نقش مهمی داشتند (تصاویر ۲۵ و ۲۶).

تصویر ۲۶- مکتب عثمانی، اثر محمد امیر شاه، کلاس درس در مدرسه غضنفر آقا در استانبول، سده یازدهم هجری

تصویر ۲۵- مکتب مغولی هند، دختری با شاخه گل، از یک مرقع، اندازه ۱۴/۴ در ۹/۷ سانتی متر، ۱۰۴۰ هجری، مجموعه خلیلی، لندن

۹- سفالگری

با شروع دوره اسلامی، هنر سفالگری، به ویژه ساخت سفالینه های لعاب دار رونق گرفت. شهرهای مصر، سوریه، عراق و ایران به مراکز تولید ظروف سفالی تبدیل شدند. تحریم استفاده از ظروف طلا و نقره و ورود ظروف چینی ساخت کشور چین به سرزمین های اسلامی نیز سبب تحرک این هنر شد و سفال سازان برای بهبود کار خویش بسیار تلاش کردند و ظروفی را با لعاب ها و نقش های بسزیا خلق کردند که تا امروز همتا ندارد. سفالینه های لعابی، مینایی و زرین فام شهرهای نیشابور، کاشان، ری و ... بی رقیب بود (تصاویر ۲۷ تا ۲۹).

تصویر ۲۷- بشقاب با نقش پرند، سوریه یا مصر، سده هفتم هجری، موزه ارمیتاز

تصویر ۲۹ - بشقاب سده دهم هجری، آزنیک، ترکیه

تصویر ۲۸ - بشقاب سفالی، نقش پرند (راست) خط نوشته کوفی (چپ) ایران، نیشاپور، سده ۳ یا ۴ هجری

۱۰ - فلز کاری

تولید اشیای فلزی در اغلب شهرهای جهان اسلام رواج داشت. دست آفریده‌های فلزی شهرهای ایران، مصر، سوریه و ترکیه از شهرت زیادی برخوردار هستند. هنرمندان مسلمان توجه خاصی به تنوع شکل و تزئین اشیاء داشتند. در میان اشیای فلزی، ساخت ظروف و لوازم خانگی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بودند. به دلیل تحریم استفاده از طلا و نقره، آثار فلزی اغلب با مفرغ، برنج و مس ساخته می‌شدند. زیبایی اشیای فلزی تنها در تنوع شکل آن‌ها نیست بلکه تزئینات آن‌ها چشمگیر است. فلزکاران انواع نقش‌های هندسی، گیاهی، برج‌های دوازده‌گانه، صحنه‌های رزم، بزم و شکار را به روش قلمزنی ایجاد می‌کردند. علاوه بر این گاهی با نوشته، سیاه قلمکاری، میناکاری، ترصیع و زراندود زیبایی آن‌ها را صد چندان می‌کردند (تصاویر ۳۰ و ۳۱).

تصویر ۳۱ - بخور سوز مفرغی، ایران. سده پنجم هجری، موزه ارمیتاژ

تصویر ۳۰ - قلمدان برنجی، ساخت موصل، سده هفتم هجری. موزه ارمیتاژ

۱۱- شیشه‌گری

شیشه‌گری نیز از فنون و هنرهای دوره اسلامی است که به‌ویژه در دوره سلجوقی با الگوبرداری از شیشه‌گری دوره ساسانی و مراکز شیشه‌گری در سوریه و سایر کشورهای حوزه مدیترانه شرقی شکوفا بوده است. ظروف شیشه‌ای در اشکال و با تزئینات گوناگون و رنگ‌های متنوع ساخته می‌شد و مراکزی چون گرگان، نیشابور، ری و بندر سیراف در استان هرمزگان در ایران و برخی شهرها در کشورهای میانرودان (عراق امروزی)، سوریه و مصر از مراکز مهم و عمده شیشه‌گری کشورهای اسلامی بودند (تصاویر ۳۲ و ۳۳).

تصویر ۳۳ - قندیل (چراغ سقفی)، سده ۸ هجری، دوره مملوک، موزه هنر متروپولیتن نیویورک

تصویر ۳۲- تنگ شیشه‌ای، ایران، نیشابور، سده ۶ هجری

۱۲- پارچه بافی

پارچه بافی پیشرفته‌ترین هنر و صنعت مسلمانان بود. زیبایی پارچه‌های مسلمانان در رنگ‌های متنوع، درخشان و نقش‌های دلنشین آن‌ها بود. طرح‌ها و نقوش پارچه‌های اسلامی همواره مورد تقلید اروپای قرون وسطی بود. پارچه‌ها با انواع نقش مایه‌های هندسی، گیاهی، جانوری و حتی صحنه‌های مجالس کتاب‌های ادبی و خط نوشته آراسته می‌شدند. شهرهایی در مصر، ایران، آسیای مرکزی (تصویر ۳۴) و ترکیه سرآمد این فن بودند. پارچه‌های زربفت و قلمکارهای عهد صفوی در جهان هم‌تا ندارند (تصویر ۳۵).

تصویر ۳۵- پارچه مخمل، سده ۱۱، دوره صفوی، موزه توپکاپی

تصویر ۳۴- پارچه، ابریشم - کتان، آسیای مرکزی، سده ۷ هجری

۱۳- قالی بافی

در برخی از سرزمین‌های اسلامی مانند ایران، افغانستان، ترکمنستان و ترکیه قالی‌بافی هنر پر ارجی محسوب می‌شود اما قالی‌های ایرانی از جایگاه ویژه‌ای در جهان برخوردار است. زیبایی قالی‌های دوره اسلامی در نقش‌های متنوع و رنگ‌های زیبا و موزون آن‌ها است. بعضی از قالی‌های عهد صفوی جزء شاهکارهای هنری جهان محسوب می‌شوند. یکی از معروف‌ترین آن‌ها قالی اردبیل کار مقصود کاشانی در سال ۹۴۶ هجری قمری است (تصویر ۳۶).

تصویر ۳۶- ترنج قالی اردبیل، بافنده: مقصود کاشانی

- ۱- عامل پیوند دهنده جهان اسلام چه بود؟
- ۲- هنر اسلامی دارای چه ویژگی‌هایی است؟
- ۳- مسجد النبی دارای چه ساختاری بود؟
- ۴- ساخت چه بناهایی مورد توجه مسلمانان بود؟
- ۵- چه خطوطی مورد استفاده مسلمانان بود؟
- ۶- چه عاملی سبب مصورسازی کتاب شد؟
- ۷- مردم چه کشورهایی در تعالی هنرهای اسلامی نقش بیشتری داشتند؟
- ۸- مکتب نگارگری تبریز عهد ایلخانی دارای چه خصوصیتی بود؟
- ۹- نقاشی چینی چه تأثیری بر نگارگری ایران داشت؟
- ۱۰- مکتب هرات با مکتب دوم تبریز در دوره صفوی دارای چه تفاوت‌هایی

هستند؟

- ۱۱- مکتب اصفهان دارای چه خصوصیتی است؟
- ۱۲- چه عاملی باعث تحرک سفال‌گری شد؟
- ۱۳- چه شهرهایی در ساخت اشیای سفالی نقش داشتند؟
- ۱۴- اشیای فلزی دارای چه تزییناتی بودند؟
- ۱۵- چه شهرهایی مراکز عمده تولید اشیای شیشه‌ای بودند؟
- ۱۶- چه عواملی در زیبایی هنر قالی بافی نقش دارند؟